

Garrett Hardin

A KÖZLEGELŐK TRAGÉDIÁJA

Az atomháború jövőjéről szóló, gondolatgazdag cikkét a Wiesner és York szerzőpáros az alábbi következtetéssel zárja: „A fegyverkezési versenyben mindkét fél azzal a dilemmával néz szembe, hogy miközben állandóan fokozza katonai erejét, állandóan gyengíti saját nemzetbiztonságát. Megfontolt szakmai véleményünk, hogy ennek a dilemmának nincs technikai megoldása. Ha a nagyhatalmak továbbra is pusztán a tudomány és a technológia szférájában keresik a megoldásokat, akkor az eredmény csak tovább súlyosbítja a helyzetet.”

Számunkra itt nem ennek a cikknek a témája (nemzetbiztonság egy nukleáris világban) az érdekes, hanem a szerzők által megfogalmazott konklúzió, nevezetesen az, hogy a problémának nem létezik technikai megoldása. A szaktudományos és ismeretterjesztő folyóiratokban megjelent fejtegetések implicit és majdnem egyöntetű feltevése szerint a kérdéses problémának technikai megoldása van. A technikai megoldást úgy határozhatjuk meg, mint amely csak a természettudományos technikákban igényel változtatást, és semmilyen vagy csak nagyon csekély változást kíván az emberi értékek vagy az erkölcsök terén.

Napjainkban (azelőtt ez nem így volt) mindig kedvelik a technikai megoldásokat. A korábbi jóslatok kudarcai miatt bátorság szükségeltetik annak kijelentéséhez, hogy nincs lehetőség egy kívánatos technikai megoldásra. Wiesner és York merete vállalni ezt a bátorságot; egy tudományos folyóiratban megjelent írásukban kifejtették, hogy a probléma megoldását nem a természettudományokban kell keresni. Álláspontjukat óvatosan úgy minősítették, hogy „ez a mi megfontolt szakmai ítéletünk”. Hogy igazuk volt-e, vagy sem, azt cikkünkben nem vizsgáljuk. Itt most inkább az emberi problémák azon kategóriájával foglalkozunk, amelyeket „technikai úton megoldhatatlan problémáknak” nevezhetünk, közelebbről pedig e problémák egyikének konkretizálásával és feltárásával.

Könnyű bemutatni, hogy ez a kategória nem üres. Vegyük például az amőbajátékot. Gondoljuk végig a „Hogyan győzhetek az amőbában?” problémát. Jól tudjuk, hogy nem győzhetek, ha abból indulok ki (a játékelmélet konvencióival összhangban), hogy ellenfelem tökéletesen ért ehhez a játékhoz. Másként fogalmazva, ennek a problémának nincs „technikai megoldása”. Csak akkor győzhetek, ha valami radikális jelentést adok a legyőzni szónak.

Fejbe verhetem például az ellenfeletemet, vagy kábítószert adhatok neki, esetleg csalhatok a jelek rajzolásánál. E „győztes” módszerek mindegyike bizonyos értelemben a játék feladását jelenti, ahogy azt ösztönösen érezzük is. (És persze nyíltan is feladhatom a játékot - vagyis bejelenthetem, hogy nem játszom tovább. Ezt teszi a felnőttek többsége.)

A „nem technikai megoldású problémák” kategóriája tehát nem üres. Az én álláspontom az, hogy a hagyományos értelemben vett „népesedési probléma” is ebbe a kategóriába tartozik. Ez a hagyományos értelmezés némi magyarázatot kíván. Kijelenthetjük, hogy a népesedési probléma miatt aggódók többsége olyan módszert igyekszik találni a túlnépesedés bajainak elhárítására, hogy neki magának azért ne kelljen lemondania egyetlen most élvezett kiváltságáról sem. Űgy vélik, hogy a tengerekben való élelmiszer-termelés vagy új búzafajták kinemesítése megoldja a problémát-technológiailag. Megpróbálom itt kimutatni, hogy az általuk keresett megoldást nem lehet megtalálni. A népesedési problémát ugyanúgy nem lehet technikailag megoldani, mint az amőbajáték megnyerésének problémáját.

A népesség, ahogy Malthus mondta, természeténél fogva „geometriai haladvány szerint”, mai kifejezéssel élve exponenciálisan növekszik. Egy véges világban ez azt jelenti, hogy a világ javainak egy főre jutó hányada folyamatosan csökken. Véges a mi világunk?

Hangzatos érveket hozhatunk föl annak bizonygatására, hogy a világ végtelen, vagy hogy nem tudjuk, hogy nem az. De azoknak a gyakorlati problémáknak a fényében, amelyekkel az elkövetkező néhány generációnak kell szembenéznie az előre látható technológiával, nyilvánvaló, hogy jelentősen növeljük az emberi nyomorúságot, ha a közeljövőben nem vesszük figyelembe, hogy véges a földi populáció számára rendelkezésre álló világ. A világűr nem kínál menekvést.

A véges világ csak véges populációt tarthat el; így a népességnövekedésnek végül zérónak kell lennie. Ha ez a feltétel teljesül, milyen helyzetbe kerül az emberiség? Konkrétabban megvalósítható-e Bentham célja, a „lehető legtöbb ember lehető legnagyobb fokú boldogsága”? Nem - két okból sem, melyek egymagukban is épp elegendőek. Az első ok elméleti. Matematikailag nem lehetséges két vagy több változóra maximalizálni. Ezt világosan leszögezte von Neumann és Morgenstern, de az elv implicite adott a részleges differenciálegyenletek elméletében, amely legalább D'Alembert-ig (1717-1783) nyúlik vissza.

A második ok közvetlenül a biológiai tényekből fakad. Az élethez minden szervezetnek valamilyen energiaforrásra (például élelemre) van szüksége. Ez az energiát két célra használják fel: a puszta fennmaradásra és a munkára. Az embernek a létfenntartáshoz körülbelül napi 1600 kalóriára van szüksége (létfenntartási kalóriamennyiség). Minden, amit a puszta életben maradáson kívül és felül tesz, az már munkának számít, melyet a bevitt „munkakalória” tesz lehetővé. Munkakalóriára nemcsak a köznapi értelemben vett munkához van szükség, hanem a szórakozás minden formájához is az úszástól az autóversenyzésen és zenélésen át a versírásig. Ha a célunk a népesség maximalizálása, akkor világos, hogy mit kell tennünk: amennyire csak lehetséges, a zéróhoz kell közelítenünk a munkakalória mennyiségét.

Csak semmi ingyencél, semmi üdülés, semmi sport, semmi zene, irodalom, képzőművészet...

Azt hiszem, mindenki elfogadja különösebb vita vagy bizonyíték nélkül, hogy a népesség maximalizálása nem maximalizálja a javakat. Bentham célja megvalósíthatatlan.

Erre a következtetésre jutva a szokásos feltevással éltem, hogy a probléma lényege az energiaszerzés. Az atomenergia megjelenése egyeseket e feltevés megkérdőjelezésére készítetett. Ugyanakkor a népességnövekedés még egy korlátlan energiaforrás esetén is megkerülhetetlen probléma. Az energia megszerzésének problémáját az energia szétszóródásának problémája váltja fel, ahogy arra J. H. Fremlin oly szellemesen rámutatott. Az elemzésben szereplő aritmetikai jelek az ellenkezőjükkre változtak; de Bentham célja még így is megvalósíthatatlan. Továbbá, az optimális populáció alacsonyabb lélekszámú a maximálisnál. És ezt az optimumot roppant nehéz meghatározni; amennyire én tudom, komolyan még senki sem foglalkozott ezzel a problémával. Egy elfogadható és stabil megoldás biztosan több generáció kemény elemző munkáját igényli - és rengeteg meggyőzést.

Az egy főre jutó maximális jót igyekszünk elérni. De mi az a jó? Az egyik embernek a vadon, a másoknak a síknyuhók ezrekért. Az egyiknek a folyótorkolatok, melyek vadkacsát nevelnek, hogy a vadászoknak legyen mit lelődniük, a másoknak a gyártelep. Ezeket a jó dolgokat (goods), ahogy mondani szokás, képtelenség összehasonlítani, mert a jó dolgok összemérhetetlenek. Az inkommenzurábilis dolgokat nem lehet összehasonlítani.

Elméletileg ez igaz lehet; ám a valós életben az inkommenzurábiliákat igenis összehasonlítják. Csak megítélési kritérium és mérlegelési rendszer kell hozzá. A természetben a kritérium a túlélés. Mi a jobb egy fajnak, ha kicsi és elrejtető, vagy ha nagy és erős? A természetes kiválogatódás az összehasonlíthatatlan dolgokat hasonlítja össze. A létrejött kompromisszum a változók értékeinek természeti mérlegelésétől függ.

Az embernek ezt a folyamatot kell lemásolnia. Nem kétséges, hogy már most is ezt teszi, csak

épp nem tudatosan. A vita akkor kezdődik, amikor a rejtett döntések láthatóvá válnak. Az előttünk álló évek problémája az, hogy ki kell dolgozni a mérlegelés elfogadható elméletét. A szinergisztikus hatások, a nem lineáris változások és a jövő kiszámításának nehézségei bonyolulttá, de (elvileg) nem megoldhatatlanná teszik a problémát. Létezik-e olyan kulturális csoport, amely manapság akár csak intuitív szinten is, de megoldotta ezt a gyakorlati problémát? Egy egyszerű tény bizonyítja, hogy nem létezik: nincs ma a világon olyan virágzó populáció, amelynek növekedési rátája zéró volna, méghozzá már egy bizonyos ideje zéró. Bármilyen nép, amelyik intuitíve kijelölte a maga optimumpontját, hamarosan el is éri, s azután növekedési rátája zéró lesz, és az is marad.

Természetesen egy pozitív növekedési ráta annak bizonyítékaként is fölfogható, hogy egy populáció még nem érte el az optimumát. Ugyanakkor, bármilyen értelmes norma szerint vizsgáljuk is, ma a földön épp a leggyorsabban növekvő populációk vannak (általában) a legnagyobb nyomorúságosabb helyzetben. Ez az összefüggés (amelynek nem kell megváltoztathatatlannak lennie) megkérdőjelezi azt az optimista feltételezést, hogy egy populáció pozitív növekedési rátája azt bizonyítja, hogy e populációnak még el kell érnie az optimumot.

Nem érhetünk el sok eredményt az optimális népességméret kidolgozásában, amíg nyíltan érvényesítjük Adam Smith szellemét a gyakorlati demográfiában. A gazdasági kérdésekben az ő *The Wealth of Nations* (1776; *A nemzetek gazdasága*) című műve tette népszerűvé a „láthatatlan kéz” gondolatát, azt az elképzelést, hogy az egyént, aki „csupán a maga hasznát keresi”, tulajdonképpen „egy láthatatlan kéz vezeti... a közjó előmozdításának irányába”. Adam Smith nem állítja, és valószínűleg egyetlen követője sem állította, hogy ez mindig így igaz. De hozzájárult az uralkodó gondolkodásmód megerősítéséhez, nevezetesen ahhoz a tendenciához, mely szerint sokan hajlamosak feltételezni, hogy az egyénileg meghozott döntések valójában az egész társadalom számára a legjobb döntések lesznek. Ha ez a feltételezés helyes, akkor az igazolja a népességreprodukcióban ma követett *laissez-faire* politika folytatását. Feltételezhetjük, hogy az emberek úgy fogják szabályozni egyéni termékenységüket, hogy az optimális populációméretet hozzák létre. Ha viszont a feltételezés nem helyes, akkor felül kell vizsgálnunk egyéni szabadságjogainkat, hogy kiderítsük, közülük melyek védhetők.

A SZABADSÁG TRAGÉDIÁJA EGY KÖZLEGELŐN

Hogy a születésszabályozásban nem működik a láthatatlan kéz, annak bizonyítékát egy kis példázat szolgáltatja, melyet először egy William Forster Lloyd (1794-1852) nevű amatőr matematikus írt le először, még 1833-ban, egy kevésbé ismert értekezésben. A példázatnak „a közlegelők tragédiája” címet adhatjuk, abban az értelemben használva a tragédia szót, amelyben a filozófus Whitehead is használta: „A drámai tragédia lényege nem a boldogtalanság. A tragédia a dolgok könyörtelen működésének ünnepélyességében rejlik.”

Whitehead aztán így folytatja: „A sorsnak ezt az elkerülhetetlenségét az emberi élet viszonyai között csak olyan véletlen eseményekkel lehet szemléltetni, amelyek tényleg boldogtalanságot hoznak. Mert csak ezek révén tehető nyilvánvalóvá a drámában a menekülés hiábavalósága.”

A közlegelők tragédiája már most a következőképpen bontakozik ki. Képzeljünk el egy mindenki által használható legelőt. Mint az várható, minden pásztor annyi tehenet fog tartani ezen a közlegelőn, amennyit csak lehet. Ez a rendszer elég jól működhet évszázadokon keresztül, mivel a törzsi háborúk, az elbirtoklás és a járványok mind az emberek, mind pedig az állatok létszámát jóval alacsonyabbra szorítják, mint amennyit egyébként a legelő el tudna tartani. Végül azonban

mégiscsak eljön a végítélet napja, vagyis az a nap, amikor valósággá válik az oly régen várt társadalmi stabilitás. Ennél a pontnál a közlegelők belső logikája könyörtelenül tragédiát idéz elő.

Racionális tényként minden pásztor maximalizálni igyekszik a maga nyereségét.

Explicit vagy implicit módon, többé vagy kevésbé tudatosan, de mindegyikük fölteszi magának a kérdést: „Milyen hasznom származik nekem abból, ha még egy állatot hozzácsapok a nyájamhoz?” A haszonnak itt van egy negatív és egy pozitív komponense.

1. A pozitív komponens egy állat gyarapodásának a következménye. Minthogy a pásztoré lesz a plusz egy állat eladásából származó jövedelem, a pozitív haszon majdnem +1.

2. A negatív komponens. a plusz egy állat által okozott többletlegelés következménye.

De mert a többletlegelés hatása megoszlik az összes pásztor között, a negatív haszon minden egyes döntéshozó pásztorra nézve csupán a -1 töredéke.

A pozitív és negatív következményeket összevetve a racionálisan gondolkozó pásztor arra a következtetésre jut, hogy számára az az egyetlen értelmes viselkedés, ha hozzácsap még egy állatot a nyájához. Aztán megint egyet, még egyet... Csakhogy ugyanerre a következtetésre fog jutni a közlegelőt használó összes többi racionálisan gondolkodó pásztor.

És ebben van a tragédia. Mindegyikük foglya egy olyan rendszernek, amely arra kényszeríti, hogy nyáját korlátlanul növelje - egy korlátozott világban. Elkerülhetetlenül a pusztulásba rohan mindenki, miközben a saját célját követi egy olyan társadalomban, amely hisz a közlegelők szabadságában.

A közlegelők logikáját főbb vonalaiban valószínűleg már a földművelés fölfedezése és a földmagántulajdon bevezetése óta érti az ember. De főként csak speciális esetekben, amelyek nem eléggé általánosak. Még napjainkban is megfigyelhető a nyugati országokban állami földeket bérlő marhatenyésztőknél, hogy nem igazán értették meg a dolgot, ugyanis a szövetségi hatóságoknál állandóan követelik az engedélyezett állatszám növelését, miközben közel járnak ahhoz az értékhez, amelynél a túllegeltetés már eróziót és elgyomosodást okoz. A világtengerek ugyanígy szenvednek a közlegelő-filozófia továbbélésétől. A tengerrel rendelkező országok automatikusan „a tengerek szabadsága” jelszóhoz tartják magukat, azt hangoztatva, hogy hisznek „az óceánok kimeríthetetlen gazdagságában”, egymás után sodorják a hal- és bálnafajtákat a kipusztulás szélére.

A közlegelők tragédiájának működését a nemzeti parkok is jól példázzák. Ma ezek a parkok megszorítás nélkül mindenki előtt nyitva állnak. Területük korlátozott - Yosemite-völgyből csak egy van -, míg a népesség, úgy látszik, korlátlanul növekszik. Folyamatosan pusztulnak azok az értékek, amelyekért a látogatók fölkeresik a parkokat: Világos, hogy rövid időn belül meg kell szüntetnünk e parkok közlegelőkénti kezelését, mert egyébként teljesen elértéktelenednek mindenki számára.

Mit tegyünk? Több választásunk is van. Eladhatjuk őket magántulajdonnak. Vagy megtarthatjuk köztulajdonban, de engedélyhez kötjük a belépést. Az engedélyt vagyoni alapon lehetne osztogatni, árverési keretek közt. Vagy érdekhez lehetne kötni, valamilyen egyezményes norma szerint. Netán kisorsolni. Vagy érkező sorrendben kiadni, legföljebb hosszán kigyóznak majd a sorok. Szerintem ezek mind ésszerű lehetőségek. És mindegyikkel szemben lehet kifogásokat emelni. De választanunk kell - vagy belenyugodnunk a nemzeti parkjainknak nevezett közlegelők pusztulásába.

KÖRNYEZETSZENNYEZÉS

A közlegelők tragédiája bizonyos fordított módon visszaköszön a környezetszennyezés problémájában is. Itt nem elvisznek valamit a közösből, hanem beleraknak valamit - szennyvizet, vegyi vagy radioaktív hulladékot és hulladékhőt a vízbe; káros és veszélyes füstgázokat a levegőbe; figyelemelvonó és csúnya reklámokat a látómezőnkbe. A hasznossági számítások itt nagyrészt ugyanolyanok, mint korábban. A racionálisan gondolkodó ember arra a belátásra jut, hogy a hulladék közterületre juttatása miatt őt érő kár kisebb, mint hulladékának előzetes megtisztítási költsége. S minthogy ez mindegyikünkre igaz, mindaddig a foglyai vagyunk a „saját fészünkbe piszkítás” szisztémájának, amíg csupán független, racionális szabad vállalkozóként tevékenykedünk.

A közlegelő mint élelmiszerforrás tragédiáját megakadályozza a magántulajdon vagy valami forma szerint ahhoz hasonló megoldás. De a bennünket körülvevő levegőt vagy vizet nem olyan könnyű kerítéssel védeni, így aztán a közlegelő mint emésztőgödör tragédiáját más módszerekkel kell megelőzni, büntetőtörvényekkel vagy adózási megoldásokkal, amelyek a hulladék előállítója számára olcsóbbá teszik a hulladék kezelését, mint a tőle kezelés nélkül való megszabadulást. E probléma megoldásában még nem értünk el akkora haladást, mint az elsőben. Sőt, a magántulajdonról alkotott sajátos felfogásunk, amely visszatart bennünket a föld pozitív erőforrásainak kimerítésétől, nagyon is kedvez a környezetszennyezésnek. A folyópart melletti gyár tulajdonosa - akinek ingatlana a folyó középvonalaig terjed - néha csak nehezen látja be, hogy miért nem természetadta joga a saját ajtaja előtt elfolyó vizet eliszaposítani. A mindig lépéshátrányban levő törvénykezést nagyon körültekintően kell hozzáigazítani a közlegelőknek ehhez az újonnan felmerült aspektusához.

A környezetszennyezési probléma a népességnövekedés egyik következménye. Annak idején nem sokat számított, hogy a magányosan élő vadnyugati telepes hova tette a hulladékait. „A folyóvíz tíz mérföldenként megtisztul” - mondta valamikor a nagyapám, s ez a mítosz az ő gyermekkorában még elég közel járt az igazsághoz, mert akkor még nem élt ilyen sok ember. De ahogy nőtt a népsűrűség, túlterhelődtek a természetes vegyi és biológiai tisztulási folyamatok, s eljött az ideje a tulajdonjogok újradefiniálásának.

HOGYAN IKTASSUK TÖRVÉNYBE AZ ÖNMÉRSÉKLETET?

A népsűrűség következményeként megjelenő környezetszennyezési probléma elemzése során felbukkan egy nem általánosan elismert erkölcsi alapelv, nevezetesen: *egy cselekedet erkölcsisége annak az állapotnak a függvénye, amelyben a rendszer van a cselekedet végrehajtásának időpontjában.* A közlegelő szemétdombként való használata nem sérti a közérdeket a vadnyugati viszonyok között; ugyanez a viselkedés egy nagyvárosban viszont már tűrhetetlen. Százötven évvel ezelőtt egy prérilakó még lelőhetett egy bölényt azért, hogy csak az állat nyelvét vágja ki magának vacsorára, a többit pedig veszni hagyja. És nem érezte úgy, tönkretett vagy eltékozolt valamit. De ma, amikor már alig pár ezer bölény él, felháborító volna egy ilyen cselekedet.

Mellesleg érdemes megjegyezni, hogy egy cselekedet erkölcsisége nem határozható meg egy fényképről. Nem tudhatjuk, hogy egy elefántot lelövő vagy a sztyeppét felégető ember sérti-e mások érdekét, amíg nem ismerjük az egész rendszert, amelyben a cselekvés végbemegy. „Egy kép ezer szóval is fölér”- tartja az ősi kínai mondás, csak éppen néha tízezer szó kell ahhoz, hogy megértsük. S éppoly csábító az ökológusok, mint általában a reformerek számára, hogy másokat

rövid úton, fotókkal győzzenek meg. De egy érv lényegét nem lehet lefényképezni: racionálisan kell előadni - szavakkal.

A múltban az erkölcsi törvényalkotók többségének figyelmét elkerülte a moralitás rendszerfüggősége. A hagyományos erkölcsi parancsok jellemző formája a „ne...” kezdetű tiltás; amely nincs tekintettel a konkrét körülményekre. Társadalmunk törvényei az ősi etikai mintákat követik, s így nemigen alkalmasak egy bonyolult, túlszűfolt és változékony világ irányítására. Arra törekszünk, hogy közigazgatási törvényekkel egészítsük ki az alap szabályszerű törvényeket. Minthogy gyakorlatilag képtelenség pontosan leírni mindazokat a körülményeket és feltételeket, amelyek mellett biztonságosan el lehet égetni a szemetet a hátsó udvarban vagy autót működtetni szmogkontroll nélkül, ezeket a részleteket törvényileg a hivatalokra bizzuk. Ennek eredménye lesz a közigazgatási törvénykezés, amelytől jogosan tartanak egy ősi okból kifolyólag - *Quis custodiet ipsos custodes?* - „Ki felügyeli a felügyelőket?” John Adams mondotta, hogy „a törvények és nem az emberek kormányzására” van szükségünk. Az egyes cselekedetek erkölcsiségét az egész rendszerben értékelni próbáló hivatalnokok egyenként hajlamosak a korrupcióra, az emberek és nem a törvények uralmát hozva így létre.

A tiltást könnyű törvénybe iktatni (bár végrehajtani már nem mindig); de vajon hogyan kodifikáljuk az önmérsékletet? A tapasztalat azt mutatja, hogy ez adminisztratív úton érhető el a legkönnyebben. Szükségtelenül korlátozzuk a lehetőségeinket, ha azt feltételezzük, hogy a *Quis custodiet* szemlélete tiltja az adminisztratív törvények alkalmazását. Inkább azért tartjuk szem előtt ezt a mondást, hogy állandóan figyelmeztessen bennünket a félelmetes és elkerülhetetlen veszélyekre. A nagy feladat már most az olyan, helyesbítő visszajelzéseknek a kidolgozása, amelyekre a felügyelők becsületességének megőrzéséhez van szükség. Meg kell találnunk a módját, hogy törvényesítsük mind a felügyelőket, mind pedig a korrektív visszajelzések megkívánt tekintélyét.

A SZAPORODÁS SZABADSÁGA TŰRHETETLEN

A közlegelők tragédiája a népesedési problémáknál másként jelentkezik. Egy olyan világban, melyet pusztán a „két kutya marakodik a koncon” elve kormányoz -, ha ugyan létezett valaha is ilyen világ-, nem tartozik a nyilvánosságra, hogy hány gyerek van egy családban. A túl sok gyermeket vállaló szülőknek nem több, hanem kevesebb utódjuk lesz, mert nem lesznek képesek megfelelően gondozni a gyermekeiket. David Lack és mások megfigyelték, hogy egy ilyen negatív visszacsatolás jól látható módon kontroll alatt tartja a madarak termékenységét. De az ember nem madár, és legalábbis több évezrede már, hogy nem úgy viselkedik, mint a szárnyasok. Ha minden emberi család csak a saját erőforrásaira támaszkodna; ha a nemtörődöm szülők gyermekei éhen halnának; ha ilyen módon a túlszaporodás önmagában hordozná a „büntetést” a tenyészvonal számára - *akkor* nem volna közérdek a családok szaporodásának szabályozása. Csakhogy társadalmunk mélységes elkötelezettje a jóléti államnak, s így a közlegelő tragédiájának újabb aspektusával kénytelen szembenézni.

Hogyan kell viszonyulnunk egy jóléti államban az olyan családhoz, valláshoz, rasszhoz vagy osztályhoz (s egyáltalán bármilyen megkülönböztethető és összetartozó csoporthoz), amely túlszaporodással igyekszik növelni saját méretét és erejét? Ha az utódnemzés szabadságának koncepcióját összekapcsoljuk azzal a hittal, hogy mindenkinek, aki egyszer megszületett, egyenlő joga van a közlegelőhöz, akkor a világot egy tragikus pályájára állítjuk. Sajnos épp ezt teszi az Egyesült Nemzetek. 1967 végén körülbelül 30 országot fogadta el:

Az Emberi jogok Egyetemes Nyilatkozata a családot a társadalom természetes alapegységének tekinti. Következésképpen a család méretével kapcsolatos minden választás és döntés megfellebbezhetetlenül magára a családra tartozik, és azt senki más nem hozhatja meg.

Fájdalom, a leghatározottabban tagadnunk kell ennek a jognak az érvényességét; s miközben tagadjuk, úgy érezzük magunkat, mint a massachusettsi Salem egy lakója, aki tagadta a boszorkányok létezését a 17. században. Liberális korunkban valamiféle tabu gátolja az Egyesült Nemzetek bírálását. Az az érzés uralkodott el, hogy az ENSZ „a mi utolsó nagy reményünk”, amelyben nem szabad hibát találnunk; nem szabad az őskonzervatívok malmára hajtani a vizet. De azért ne felejtjük el, amit Robert Louis Stevenson mondott: „A barátok által elhallgatott igazság az ellenség legjobb fegyvere.” Ha szeretjük az igazságot, nyíltan el kell utasítanunk az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának érvényességét, még akkor is, ha azt az ENSZ terjesztette elő.

A LELKIISMERET ÖNKIREKESZTŐ

Tévedés azt hinni, hogy a lelkiismeretre való hivatkozással hosszú távon szabályozhatjuk az emberiség szaporodását. Charles fialton Darwin jelentette ezt ki nagyapja híres könyve megjelenésének centenáriumi rendezvényén. Az érvelés egyenes és darwini.

Az emberek különbözőek. A születésszám csökkentésére irányuló felhívásokkal szembesülve egyesek minden bizonnyal több kibúvót fognak keresni, mint mások. Akiknek több gyermekük van, a következő generációban nagyobb részarányt fognak képviselni, mint az érzékeny lelkiismeretűek. S ez a különbség generációról generációra növekszik.

C. G. Darwin szavaival: „Könnyen meglehet, hogy száz generáció is kell majd hozzá, hogy a szaporodási ösztön ide vezessen, de ha így lesz, a természet bosszúja nem marad el, kihal a fogamzástgátló *Homo contracipiens* faj, és helyét átveszi a szapora *Homo progenitivus* „ Az érvelés feltételezi, hogy a lelkiismeretesség és a gyermek utáni vágy (mindegy; hogy melyik) öröklődik - bár csupán a legáltalánosabb formális értelemben. Az eredmény ugyanaz lesz, akár a csírsejtek révén vivődik át az attitűd, akár exoszomatikusan, hogy A. J. Lotka kifejezésével éljünk. (Ha valaki tagadja ezt az utóbbi lehetőséget, akárcsak az előbbit, akkor mi az oktatás-nevelés lényege?) Az érvelés itt most a népesedési problémával összefüggésben szerepel, de ugyanilyen jól alkalmazható bármilyen más helyzetre, amelyben a társadalom a közlegelőt kizsákmányoló egyént a közjó érdekében önkorlátozásra igyekszik rávenni - a lelkiismeretén keresztül. Ezzel a felhívással egy szelektív rendszert hoznánk létre, amelynek működése következtében kivessze a lelkiismeret az emberi fajból.

A LELKISMERET PATOGÉN EFFEKTUSAI

A lelkiismeretre hivatkozó megoldás hosszú távú hátrányai önmagukban is elegendőek volnának ennek elvetéséhez, de akadnak komoly hátrányok rövid távon is. Ha felszólítunk valakit, hogy a „lelkiismeret nevében” hagyjon fel a közlegelő kizsákmányolásával, akkor mit mondunk neki? Mit hall meg ez az ember? - nem abban a pillanatban, hanem éjszaka, amikor félálomban nemcsak a szavakra emlékszik, hanem az öntudatlanul adott nonverbális utasításokra is? Előbb vagy utóbb, tudatosan vagy tudat alatt meg fogja érezni, hogy két üzenetet kapott, s azok ellentétesek: (a) (szándékos üzenet) „ha nem azt teszi, amit kérünk, akkor nyilvánosan elítéljük önt, mert nem cselekszik felelős állampolgárként”; (b) (nem szándékos üzenet) „ha viszont azt

teszi, amit kérünk, akkor titokban elítéljük önt, mint olyan balekot, aki szerényen félreáll, amíg a többiek folytatják a közlegelő kizsákmányolását”.

Ezek szerint mindenkit fogva tart a Bateson által „kettős kényszernek” (double bind) nevezett helyzet. Bateson és munkatársai meggyőző példán szemléltetik a kettős kényszerhelyzetet mint a skizofrénia egyik fontos kiváltó tényezőjét. A kettős kényszer nem mindig ennyire ártalmas, de mindig veszélyt jelent annak az embernek a mentális egészségére, aki belekerül. „A rossz lelkiismeret - mondta Nietzsche - a betegség egy fajtája.”

A lelkiismeret felébresztése másokban csábító mindenkinek, aki a törvényes kereteken túlra is ki szeretné terjeszteni akarátát. A legfelső szintű vezetők nemigen tudnak ellenállni e csábításnak. Vagy akadt-e olyan államelnök a múltban, aki elmulasztotta volna felszólítani szakszervezeteket, hogy önként fogják vissza bérköveteléseiket, vagy az acélvállalatokat, hogy önként tartsák tiszteletben az ár-előirányzatokat? Egyet sem tudnék említeni. Az ilyenkor használt retorika arra való, hogy lelkiismeret-furdalást ébresszen azokban, akik nem akarnak együttműködni. Évszázadokon keresztül minden bizonyíték nélkül azt feltételezték, hogy a lelkiismeretfurdalás értékes, sőt talán elengedhetetlen komponense a civilizált életnek. A mai posztfreudi világban mi már kételkedünk ebben.

Paul Goodman modern nézőpontból mondja a következőket: „Soha semmi jó nem származott még a bűntudatból, se megértés, se politika, se együttérzés. A bűnös nem a dologra figyel, hanem csak önmagára, sőt még az érdekeire sem, aminek pedig volna értelme, hanem csak a szorongásaira.”

Nem kell szakképzett pszichiáternek lenni ahhoz, hogy lássuk a szorongás következményeit. Mi a nyugati világban csak most kezdünk kikecmeregni Érosz szörnyűsége, két évszázados sötét középkorából, amelyet részben a tiltó törvények tartottak fenn, de talán még azoknál is hatékonyabban a nevelés szorongáskeltő mechanizmusai. A dolgot jól írja le *The Anxiety Makers* (Szorongáskeltők) című művében Alex Comfort; elég csúnya történet.

Minthogy bizonyítani nehéz, még azt is elismerhetjük, hogy a szorongás néha, bizonyos nézőpontból kívánatos lehet. A fontosabb kérdés pedig politikai szempontból az, támogatnunk kell-e bármikor is egy olyan technikát, amelynek következménye (ha ugyan nem szándéka) pszichológiailag patogén. Napjainkban sokat beszélnek a felelős gyermekvállalásról; ez a szókapcsolat egyes születésszabályozással foglalkozó szervezetek nevében is szerepel. Akadnak, akik masszív propagandakampányokat javasoltak, hogy felébresszék a felelősségtudatot az ország (vagy a világ) nemzőképes polgáraiban. De mi a jelentése ebben a kontextusban a felelősségtudat szónak? Vajon nem egyszerű szinonimája ez a lelkiismeret-furdalásnak? Amikor komolyabb szankciók nélkül használjuk a felelősségtudat szót, akkor vajon nem kényszerítjük-e bele a közlegelő szabad emberét valami olyasmibe, ami ellentétes az érdekeivel? A felelősségtudat a komoly *quid pro quo* verbális utánpótlás. Kísérlet arra, hogy ellenszolgáltatás nélkül kapjunk meg valamit.

Ha egyáltalán használni akarjuk a felelősségtudat szót, akkor azt javasolom, hogy abban az értelemben használjuk, amelyben Charles Frankel teszi. „A felelősségtudat - mondja ez a filozófus - egy meghatározott társadalmi berendezkedés produktuma.” Vegyük észre, hogy Frankel a társadalmi berendezkedésről beszél - s nem a propagandáról.

KÖLCSÖNÖS KORLÁTOZÁS KÖLCSÖNÖS MEGÁLLAPODÁS ALAPJÁN

A felelősségtudatot ébresztő társadalmi rendszerek valamilyen fajta korlátozást is létrehozhatnak. Gondoljunk a bankrablásra. Aki elviszi egy bank pénzét, az úgy viselkedik, mintha a bank

közlegelő volna. Hogyan előzzük meg ezt a tettet? Biztosan nem úgy, hogy kizárólag a felelősségtudatra való szóbeli hivatkozással igyekszünk befolyásolni az illető viselkedését. A propagandára való hagyatkozás helyett Frankel útmutatását követjük, és ragaszkodunk ahhoz, hogy a bank nem közlegelő; megkeressük azt a meghatározott társadalmi megoldást, amely megvédi a bankot attól, hogy közlegelővé váljék. S hogy ezzel megsértjük a potenciális bankrablók szabadságát, azt sem nem tagadjuk, sem pedig nem bánjuk.

A bankrablás erkölcsi megítélése különösen könnyű, mert elfogadjuk e tevékenység teljes tilalmát. Készek vagyunk kimondani a parancsolatot, hogy „Ne rabolj bankot!”, és nem teszünk semmilyen kivételt De korlátozással önmegtartóztatást is elő lehet idézni. A díjszabás nagyszerű korlátozó eszköz. Ha a parkolóhely használatban önmérsékletre kívánjuk rávenni a belvárosban vásárlókat, akkor parkolóórát rendszeresítünk a rövidebb ideig parkoló, és közlekedési bírságokat a hosszabb ideig parkoló számára. Gyakorlatilag nem kell megtiltunk, hogy a polgár addig parkoljon, ameddig akar; elég, ha egyre többbe kerül neki ez a mulatság. Nem tiltással élünk, hanem gondosan polarizált választási lehetőségekkel. A Madison Avenue környékén talán meggyőzésnek nevezik ezt; én jobban szeretem a nyíltabb korlátozás szót. A korlátozás csúnya szó a legtöbb mai liberális számára, de ez nem feltétlenül volt mindig így. Akárcsak a négybetűs szavak esetében, ezek csúnyasága is eltávolítható, ha napvilágra hozzuk, vagyis minden különösebb mentegetőzés vagy szégyenkezés nélkül ismételtetjük őket. A korlátozás sokak szemében egyet jelent a távoli és felelősséggel nem tartozó bürokrata önkényes döntéseivel, bár a szó jelentéstartományának ez nem szükségszerű része. A korlátozásnak én egyetlen fajtáját ajánlom, a kölcsönös korlátozást, ami az érintett emberek többségének kölcsönös megegyezésén nyugszik.

Ha azt mondjuk, hogy kölcsönösen megegyezünk a korlátozásban, akkor nem azt mondjuk, hogy örülnünk kellene a dolognak, vagy akár csak úgy tennünk, mintha örülnénk neki. Ki örül a mindenféle fizetendő díjnak? Mindenki csak morog miattuk. De elfogadjuk a kötelező díjakat, mert felfogjuk, hogy az önkéntes díjak felelőtlenségre ösztönöznének. Bevezetjük hát, és (morgolódva) támogatjuk a díjakat és a többi kényszerítő intézkedést, hogy elkerüljük a közlegelő rémtörténetét.

A közlegelő alternatívájának nem muszáj tökéletesnek lennie, elég ha előnyösebb. Az ingatlannal és más anyagi javakkal együtt mi alternatívaként a törvényes örökléssel párosuló magántulajdon intézményét választottuk. Vajon tökéletesen igazságos-e ez a rendszer? A genetikában járatos biológusként tagadom, hogy az volna. De úgy vélem, ha már különbségeknek kell lenniük az egyéni örökségben, akkor a törvényes tulajdonnak szoros összefüggésben kell lennie a biológiai öröklődéssel - hogy azok, akik biológiailag alkalmasabbak arra, hogy tulajdon és hatalom felett rendelkezzenek, azok törvényesen többet is örököljenek. A genetikai rekombináció azonban állandóan gúnyt űz az „alma nem esik messze a fájától” elméletéből, amely benne rejlik a törvényes öröklést szabályozó törvényeinkben. Egy idióta is örökölhét milliókat, s a gyámsági vagyongazdálkodó érintetlenül megőrzi neki a vagyont. El kell ismernünk, hogy a magántulajdonra plusz öröklésre épülő jogrend igazságtalan - de bele kell törődnünk, mert momentán nem vagyunk meggyőződve arról, hogy bárki is feltalált volna valami jobb rendszert. A közlegelő alternatívája túl riasztó ahhoz, hogy akár csak gondolni is merjünk rá. Az igazságtalanság még mindig jobb, mint a teljes pusztulás.

A reform és a status quo közötti harc egyik sajátossága, hogy meggondolatlanul kettős mércét alkalmaz. Ha egy reformintézkedést előterjesztenek, a dolog gyakran azon bukik el, hogy ellenzői diadalmasan rámutatnak valamilyen hibájára. Ahogy Kingsley Davis rámutatott, a status quo imádói néha abból indulnak ki, hogy teljes egyetértés nélkül semmiféle reform nem

vezethető be - ami ellentmond a történelmi tényeknek. Amennyire én át tudom látni, a javasolt reformok automatikus elvetése az alábbi két, öntudatlan feltételezés valamelyikén alapul (a) a status quo tökéletes; vagy (b) a reform és a nem cselekvés között kell választanunk, ha a javasolt reform nem tökéletes, akkor jobb, ha semmiféle cselekvésre nem szánjuk el magunkat, amíg egy tökéletes javaslat nem érkezik.

De a semmittevés sohasem lehetséges. Amit évezredek óta teszünk, az a cselekvés.

Származik belőle rossz is. De ha tudatosan bennünk, hogy a status quo is cselekvés, akkor összehasonlíthatjuk látható előnyeit és hátrányait a javasolt reform látható előnyeivel és hátrányaival, figyelembe véve, amennyire csak tőlünk telik, az utóbbival kapcsolatos tapasztalat hiányát. Egy ilyen összehasonlítás alapján racionális döntést hozhatunk, amely már nem foglalja magában azt a gyakorlatilag irreális feltevést, hogy csak a tökéletes rendszereket szabad elfogadni.

A SZÜKSÉGSZERŰSÉG FELISMERÉSE

Az emberi népesedési problémáknak ezt az elemzését a legegyszerűbben így foglalhatjuk össze: a közlegelő szisztémája, ha egyáltalán, csak az alacsony népsűrűség viszonyai között fogadható el. Ahogy a humán populáció lélekszáma megnövekedett, a közlegelő szisztémáját egyre több szempont alapján föl kellett adni.

Először az élelemgyűjtés miatt fordultunk el a közlegelőtől, bekerítve a megművelt földeket, s korlátozva a legelőket és vadászó- és halászhelyeket. Ezek a korlátozások még ma sem mindenütt teljes körűek a világon.

Valamivel később beláttuk, hogy a szemétkerakóhelynek használt közlegelőt is meg kellene szüntetnünk. A nyugati világban széles körűek a háztartási hulladék lerakásával kapcsolatos korlátozások; és még ma is küzdünk azért, hogy lezárjuk a közlegelőt a gépkocsik, a gyárak, a rovarirtók és műtrágyát kiszórók, valamint az atomeróművek által okozott szennyezés előtt. Még ennél is embrionálisabb állapotban vannak a közlegelők hátrányaival kapcsolatos felismeréseink az élvezetek terén. Szinte semmi sem korlátozza a hanghullámok nyilvános terjesztését. A vásárlóközönséget a beleegyezése nélkül ostoba zenével bombázzák. Kormányunk dollármilliókat költ a szupersonikus közlekedés kifejlesztésére, amely 50 000 embernek okoz kellemességet minden egyes utas kedvéért, akit 3 órával gyorsabban röpit át az óceán túlsó partjára. Reklámok árasztják el a rádió és a televízió hanghullámait és szennyezik az utazók látóterét. De még messzire vagyunk attól, hogy a szórakozással kapcsolatban is törvényen kívül helyezzük a közlegelőt. Talán azért, mert puritán erkölcsünk a kellemességet valamifajta bűnnek tartják, a szenvedést (vagyis a reklámok okozta szennyezést) pedig az erény jelének?

A közlegelő minden újabb bekerítése egyben valaki személyi szabadságának a megnyirbálását is jelenti. A távoli múltban megesefféle szabadságkorlátozásokat elfogadjuk, mert nem akad olyan kortársunk, aki valami veszteségről panaszkodna. A heves tiltakozás a napjainkban javasolt korlátozásokat fogadja - a levegő tele van a „jogok” és a „Szabadság” iránti sirámokkal. De mit is jelent a szabadság? Ha az emberek kölcsönösen megállapodnak a szabad rablást tiltó törvényekben, azzal az emberiség szabadsága nem csökken, hanem növekszik. A közlegelőrendszer logikájába bezárt emberek szabadsága csak arra terjed ki, hogy egyetemes romlást idézzenek elő; ha látják a kölcsönös korlátozás szükségességét, akkor szabaddá válnak más célok követésére. Ha jól emlékszem, Hegel mondta: „A szabadság a szükségszerűség felismerése”.

A szükségszerűség legfontosabb aspektusa, amelyet most fel kell ismernünk, az a szaporodással

kapcsolatos közlelérendszert feladásának szükségessége. Semmiféle technikai megoldás nem menthet meg bennünket a túlnépesedés okozta nyomorúságtól. A szaporodás szabadsága mindannyiunkat nyomorba dönt. Manapság, a súlyos döntéseket elkerülendő, sokan hajlamosak a lelkiismeretesség és a felelős gyermekvállalás propagálására. Ennek a kísértésnek ellent kell állni, mert a hivatkozás az egymástól függetlenül cselekvő egyének lelkiismeretére egy olyan szelekcióhoz vezet, amely hosszú távon eltünteti minden lelkiismeretességet, rövid távon pedig csak a szorongást fokozza.

A szabadság más és becsesebb fajtáit csak akkor tudjuk megvédeni és megtartani, ha lemondunk a szaporodás szabadságáról, még hozzá minél sürgősebben. „A szabadság a felismert szükségesség” - és az oktatás-nevelés feladata, hogy mindenkivel felismertesse a szaporodás szabadságáról való lemondás szükségességét. Csak így vethetünk véget ezen a téren a közlelé tragédiájának.

JEGYZETEK

- J. B. Wiesner - 11. F York: Sci, Amer. 21 (1964) No. 4_ 27. p.
G_ Hardin: J. f#erect. 50, (1959) 68. p.; S. von Hoernor: Science 137, (1962) 18. p.
J. von Neumann and E Morgenstern: Theory of Games and Economic Behavior. Princeton, N. J., 1947, Princeton University Press, I L p.
J. H. Fremlin: New Sci. (1964) No. 415. 285. p.
A. Smith: The Wealth of Nations. New York, 1937, Modern Library, 423, p.
W F Lloyd: Two Lectures on the Checks to Population. Oxford, England, 1833, Oxford University Press, reprint [részben] in G. Hardin (ed.) Population, Evolution, and Birth Control. San Francisco, 1964, Freeman, 37, p,
A. N. Whitehead: Science and the Modern World. New York, 1948, Mentor, 17, p.
S McVay: Sci. Amer. 216 (1966). No. 8 13. p.
J. Fletcher: Situation Ethics. Philadelphia, 1966, Westminster.
D Lack: The Natural Regulation of Animal Numbers. Oxford, 1954, Clarendon Press. ,, H. Girvetz: From Wealth to Welfare. Stanford, Calif., 1956, Stanford Univ. Press. '10. Hardin: Perspec. Biol. Med. 6, (1963) 366. p. ,, U Thant: Int. Planned Parenthood News. (February 1968) No. 168. 3. p.
S. Tax (ed.): Evolution after Darwin. Chicago, 1960, Univ of Chicago. Press, Vol. 2. 469. p. G. Bateson - D. D. Jackson, J. Haley, J. Weakland: Behav. Sci. 1, (1956) 251. p. s P Goodman: New York Rev. Books 10(8), 22 (23 May 1968). ' A. Comfort: The Anxiety Makers. London, 1967, Nelson. '& C. Frankel: The Case for Modern Man. New York, 1955, Harper, 203. p.
J. D. Roslansky: Genetics and the Future of Man. New York, 1966, Appleton-Century-Crofts, 177. p.

Fordította Kállai Tibor